

MÁTÉ ÁGNES

Csenkeszfai Poóts András 18. századi fordítása Eurialus és Lucretia történetéből

Jankovics József emlékére, el nem múltó hálával

16. századi verses epikánk köréből az Eurialus és Lucretia történetét feldolgozó énekek sokat foglalkozott a szakirodalom. A szöveg poétikai erényeit senki sem vitatta, a Pataki Névtelenként emlegetett fordító személye körüli diskusszió azonban máig sem zárult le.¹ A legutóbbi időkben kezdtük vizsgálni a szerelmi történet ismertségének tartósságát a közköltészeti anyagban felbukkanó utalások segítségével.² Eneas Silvius Piccolomini *Historia de duobus amantibus* című novellájának az első magyar fordításáról tehát elég sokat tudunk már. Eddig jóval kevesebb figyelmet fordítottunk azonban a sienai szerelmesekről szóló történet második magyar fordítására, amelyet a 18. század végén Csenkeszfai Poóts András készített *Sénai Lukrétzia* címmel.³ A kevesebb figyelem valószínű oka, hogy a korszak magyar költői között Csenkeszfai Poóts a „minores”, vagy korabeli kifejezéssel a „mesterkedők” táborába tartozott. Életműve részletes értékelésére még nem került sor, stílusáról és hatásáról legutóbb Csörsz Rumen István írt a közköltészeti hatások magyar irodalmi megjelenéséről szóló kötetében.⁴ A magam részéről, bevallom, nem vagyok elég jártas a 18. század végi költészet nyelvi megoldásaiban ahhoz, hogy ne érezzem fullasztóan túlburjánzónak Csenkeszfai Poóts András fordítói stílusát, a latin eredetiben nem létező versbetéteket és áriákat, valamint a rengeteg hozzáadott ismeretanyagot, amelyet a Piccolomini-mű eleve sűrű intertextuális

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszékének tudományos munkatársa. A tanulmány és a tágabb téma kutatásához nyújtott eddigi és jövőbeli segítségét az MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016–126) támogatásának köszönöm.

1 A szerző személye körüli 120 éves vitáról összefoglalóan lásd: KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész* (Budapest: Balassi Kiadó, 2008), 184–187; KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphion* (Budapest: Balassi Kiadó, 2014), 118–132. Újabb kiállítás Balassi Bálint szerzősége mellett: VADAI István, „Lucretia hálójában: A széphistória szöveg hagyományáról és szerzőjéről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120 (2016): 683–708. A forrás megállapítása: MÁTÉ Ágnes, „Az Eurialus és Lucretia széphistória latin forrása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120 (2016): 147–165; valamint a *Historia de duobus amantibus* korai fordításait tárgyaló monográfia részeként: MÁTÉ Ágnes, *Egy kora újkorai sikerkönyv története: 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből* (Budapest: Reciti Kiadó, 2018), 135–163.

2 MÁTÉ Ágnes, „Az európai tizenkét legnépszerűbb szórakoztató olvasmány sorsa Magyarországon a XIX. század végéig”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 8, szerk. Csörsz Rumen István, 167–192 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020).

3 CSENKESZFAI POÓTS András, *Sénai Lukrétzia, kinek törvénytelen életét [...] Aeneas Sylvius írásaiból magyar versekbe szedte Poóts András* (Pozsony–Komárom: Wéber, 1791).

4 CSÖRSZ RUMEN István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2016), 182–187.

szövevéből kiindulva Poóts még belegyömöszölte a maga magyar verziójába. Itt, a tanulmány elején elismerem tehát, hogy a fordítás esztétikai megítélésében nem tudok objektív lenni, ezért arra a továbbiakban nem is vállalkozom. Elsődleges célom a fordítás forrásának megállapítása, és azoknak a kontextusoknak a bemutatása, amelyekre korábbi kutatásaim alkalmassá tesznek:⁵ a Piccolomini novella latin szöveghagyományában, illetve a korábbi magyar és egyéb nyelvű fordítások rendszerében helyezem el Csenkeszfai Poóts átdolgozását.

A forrás

Csenkeszfai Poóts András *Sénai Lukrétziája* a szerző *Iffúii versei* című kötetének részeként látott napvilágot 1791-ben. A publikálás dátuma révén Csenkeszfai Poóts munkája a második⁶ és egyben utolsó 18. századi fordítás Európában, amely Eneas Silvius Piccolomini *Historia de duobus amantibus*át választotta tárgyául. Ez azt jelenti, hogy a magyar fordítás forrásának keresésekor elvileg figyelembe kell venni a *Historia* teljes latin szöveghagyományát, amely a 15–16. századi tömeges másolatok és nyomtatványok⁷ után a 17. század első felében még legalább további hét kiadással bővült.⁸ Mint korábban leírtam, filológiai szempontból ezek a 17. századi kiadások, amelyek az *Equitis Franci et adolescentulae mulieris Italiae practice artis amandi, insigni et iucundissima historia ostensa* címet viselik, a latin szöveghagyomány ún. Baccarus-csoportjába tartoznak. E szövegcsoporthoz német másolók és sajtó alá rendezők filológiai döntései határozták meg. A Baccarus-csoportnak csak a nyomtatványokat figyelembe véve tizenhét tagja van: H 151; H 154; H 156; H 157; H 158; H 160; H 239; Lyon, 1518; Bázél, 1551; Bázél, 1571; Frankfurt, 1597; Frankfurt, 1597 (különböző); Frankfurt, 1600; Frankfurt, 1606; Frankfurt, 1625; Leiden, 1648; Amszterdam, 1651. Tartalmukat tekintve az 1571-es bázeli *Opera omnia*-kiadással bezárólag a csoport tagjai Piccolomini minden, szerelmi témájának nevezhető levelét tartalmazzák⁹ szétszórva a kötet különböző pontjain. Az 1597-es frankfurti kiadásokkal kezdődő sokszerzős kötetbe azonban Piccolomininek csupán az Eurialus és Lucretia szerelméről szóló novelláját, a Lucretia dák hercegnőnek szóló mintalevelét és az *Amoris illiciti medela* című levelét válogatták be, egy csokorba gyűjt-

5 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*

6 Az fordítás ebben a században egy ismeretlen angol munkája: POPE PIUS II, *The History of the Amours of Count Schlick Chancellor to the Emperor Sigismund, and a Young Lady of Quality of Sienna*. By Aeneas Sylvius [...] *Afterwards Pope Pius the Second* (London: James Woodward, 1708).

7 A kéziratok és kiadások részletes leírása: MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 347–378.

8 Uo., 88, 137. j.

9 Az *Opera omnia* kiadásokban a következő címeikkel: Ep. CVI. *Amoris illiciti medela et remedium*, Ep. CXII. *Sozini excellentissimis naturae dotibus praediti, rogatu tractatum de duobus se amantibus compositi*, Ep. CXIII. *Prologus in eundem tractatum*, Ep. CXIII. *Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus*, Ep. CXXII. *Illustrissimo principi domino Sigismundo, duci Austriae etc.*, Ep. CXXIII. *Hannibal, dux Numidie etc.*, Ep. CCCXCV. *Poenitet enim composuisse tractatum de duobus se amantibus*.

ve őket. Amint fellapozzuk Csenkesz-fai Poóts kifejezetten női olvasóknak írt előszavát, világossá válik, hogy a magyar költő egy bővebb tartalmú latin kötetet forgathatott:

Kedves Kis-Aszszonykák!

Ámiket Aeneas Sylvius, azután II-dik Pius Pápává lett Historikus írásaiból, mintegy hét nyóltz levélkéből több mint ezer versekre szaporítottam (magam' Vers-írói szabadsággal élvén) ha azok között rútdolgokat-is esett fel-jegyezmem; az említett Írónál szemérmesebben tettem-ki. De hogy annyival inkább senki benne meg ne ütközzön; olvassa-meg ezen Vers-írásról való elmékedésemet, ebben fel-találja, az olvasás közben meg-kívántató Keresztyéni Régulákat. [...] ¹⁰

A Poóts által említett hét levél számszerűleg úgy jöhet ki, ha az *Opera omnia* kiadás sorrendjében a 106. (*De remedio amoris*), a 112–114. (Piccolomini Kaspar Schlicknek és Mariano Sozzininak, valamint az elbeszélés), a 122–123. (Zsigmondnak, Ausztria hercegének, illetve az ő nevében Lucretia dák hercegnőnek írt mintalevél), valamint a 395. pápai visszavonó levelet (*epistola retractatoria*) külön egységnek számoljuk. E hét levél pedig csak a H 151 és Bazel, 1571 kiadások között megjelent nyomtatványokban szerepel, az *Equitis franci* [...] című kiadványokban nem, így valószínű, hogy ezek nem jönnek számításba Poóts lehetséges forrásaként. A filológiai önellenőrzés kedvéért ez utóbbi kiadványok közül egynek, az 1600-ban Frankfurtban (Ursellis ex officina typographica Cornelii Sutoris) megjelent nyomtatványok olvasataira mégis hivatkozom alább, hogy az esetlegesen eltérő olvasatokról is képet adjak.

Az előszó által megmutatott irányt Poóts verses fordításának részletes elemzése is megerősíti, a forrása valóban a *Historia*-szöveghagyomány Baccarus-csoportjának egyik nyomtatványa lehetett. A latin hagyományban a Lucretia szerelmét hiába óhajtó magyar vitéz nevének sajátos, németes „félrehallásból” eredő változata adja a szöveg-csoport nevét.¹¹ A Zsigmond császár kíséretébe tartozó magyar lovag nevét Poótsnál Bakkarus alakban találjuk meg:

Egy tsínos Offitzér vólt, Pannóniábúl,
Bakkarus, Nemes fi, jó familiábúl,
Ezt az álnok Júnó, ki-veszi tsínnyábúl,
'S latrot csinál, végre, a' jó katonábúl.¹²

A fordító fantáziadús és tendenciózusan elmarasztaló erkölcsi ítéletet hordozó bővítéseire jó példa, hogy a latin eredetiben csak a fenti versszak első két sorának van megfelelője, Junó szerepe a latorságban már Poóts-tól származó kiegészítés: *Baccarus interea, Pannonius eques, domo nobilis, qui Caesarem sequebatur, ardere Lucretiam coepit.*¹³

¹⁰ Az öt pont az eredetiben így szedve.

¹¹ MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 66.

¹² CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 105.

¹³ MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 280.

A Baccarus-szövegcsoporthoz több más sajátos névalakot is tartalmaz, amelyek közül négynek a nyomai fedezhetők fel még ebben a magyar fordításban: Eurialus három barátjának, Lüdia királyának, Hippia szeretőjének és Odüsszeusz hű feleségének, Pénélopéának a névalakjai segítenek bizonyítani, hogy Poóts forrása a német gyökerű *Historia*-kiadások közé tartozott. Eurialus három barátja közül az első, Nisus vállal aktív szerepet a kerítésben, és talál egy helyi asszonyt, hogy az vigye el Eurialus szerelmes levelét Lucretiának.

A Pajtása, Nisus, vállalja magára,
S fogad egy vén asszonyt az ő rovására:
Kinek útilaput kötvén a talpára,
Illyen cédulát tett a gyalog postára.¹⁴

*Nisus, huic fidus comes erat, harum rerum callidus magister. Hic provinciam suscipit, mulierculam conducit, cui litterae committuntur in hanc sententiam scriptae.*¹⁵

A Lucretiával eltöltött első találkozót követően pedig másik két barátjának, Achatesnek és egy bizonyos Polinurusnak számol be az átélt boldogságról a még álruhát viselő Eurialus, aki a magyar fordítás alábbi soraiban éppen leveszi a teherhordó gúnyját:

Ezzel szobájába bé-lép, 's le-vetkezik,
'S hát jön Polinurus (vagy hogy-is nevezik!)
A' hív Akhátés-is tsak hamar érkezik,
'S hogy? 's mint folyt a' dolog? arról értekezik.¹⁶

Furcsának tűnhet, hogy éppen a kapcsolat kialakulásában aktívan segédkező Nisus nem részesül az élménybeszámolóból – ennek magyarázata Poóts forrásában keresendő. A Baccarus-csoportban ugyanis az adott helyen a latin szöveg romlásával (Nisum–nisum–uisum–visum) Nisus neve eltűnik, és csak a másik két barát jelenlétére van utalás. Az *Opera omnia* után megjelenő kiadásokban pedig már a *visum* alakot *fidum* olvasatra javítják, Achates, a hű segítő jelzőjeként.

visum, Achaten Polimmirum	H 160
visum, Achaten Polinurum	H 151; H 154; H 156; H 157; H 158; H 239; Lyon, 1505 [achatem]; Bázél, 1551; Bázél, 1571
visus achatem polinurum	Lyon, 1508
fidum Achaten et Palinurum	Frankfurt, 1600

14 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 44.

15 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 256.

16 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 102.

Piccolomini novellájában minden szereplőnek a mitológiából vagy a klasszikus antik szerzőkből kölcsönzött, beszélő neve van,¹⁷ innen tudjuk, hogy a harmadik barát neve Vergilius nyomán Palinurus kell, hogy legyen. A Poótsnál olvasható Polinurus alak származhat a forrásából, de akár a magyar szöveg szedésekor is kialakulhatott a kézirat *a* és *o* betűinek bizonytalan formálása miatt.

Az első együttlétről szóló elragadtatott beszámolója során idézi fel Eurialus Lúdia királyának, Kandalésznak a történetét, aki egy láthatatlanná tévő gyűrű segítségével becsempészte testőret a királyi hálószobába, hogy a másik férfi is megcsodálhassa a királyné meztelen testét. Csenkeszfai Poóts Eurialusa a következőképp idézi fel a lüd király és a maga boldogságát:

A híres Tandalus, (Lydia Királyja);
Hogy feleségének szép testét cirkálja,
Nem látja elégnék, hogy csak ő vizsgálja;
Hanem azt akarja, hogy más is csudálja:

Azért egy Barátját, maga mellé vette,
Hálószobájába, titkon bévezette,
S előtte kedvesét, úgy levetkeztette,
Valamint az Anyja szárazra kitette.

Bár csak nékem volna annyi szabadságom!
Hadd látnád, Ákhátés! az én boldogságom!
Be gyönyörű! Be szép az én gyönygyvirágom!
Akivel, kedvemre éltem ma Világom!¹⁸

A szöveghagyomány szempontjából az a fontos a fenti idézetben, hogy a királyt Tandalusnak hívják, amely névalak szintén a Baccarus-csoport egy részében jellemző *c-t* szövegromlás eredménye. Az 1600. évi frankfurti kiadásban pedig az emendátor jobbító szándékát látjuk megnyilvánulni, aki az értelmetlen Tandalus alakot a jelentéses Tantalus névalakra változtatja, de a rossz helyen kicserélt egyetlen betűvel még messzebb kerül az eredeti szóalaktól: Candauli–Candali–candali–tandali–Tandali–Tantali. Poóts fordításában a király neve az *Opera omnia* kiadásokkal záródó csoportot látszik követni, míg az ország neve az ipszilonos átírással a frankfurti kiadáshoz hasonlít:

Candaulis regis Lidiae formosa uxor fuit	H 158
Candele regis Lidie formosa uxor fuit	H 160

17 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 18.

18 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 102.

Tandali regis Lidie formosa uxor fuit

H 151; H 154; H 156; H 157; H 158; H 239;
Lyon, 1505; Lyon, 1518; Bázél, 1551; Bázél,
1571

Tantali regis Lydie formosa uxor fuit

Frankfurt, 1600

Amikor a második találkozás után Lucretia férje látszólag minden utat elzárt a két szerelmes elől, Eurialus az asszony sógorához, Pandalushoz fordul segítségért. Felvázolja azt a veszélyes eshetőséget is, hogy ha nem intézik a szerelmi viszonyt privát módon, meggondolatlanul a szeretője után szökke Lucretia nyilvános üggyé teheti azt: *Menelao uxorem custodies, cui non tam obest una nox mihi concessa nesciis omnibus, quam si sciente populo illam perdiderit me sequentem.*¹⁹ Az itt felidézett antik példa a Juvenalis VI. szatírájából ismert Hippia, aki patricius asszony létére az alsóbbrendűnek tartott gladiátorok közé tartozó szeretője után szökött Afrikába: *Nupta senatori comitata est Eppia ludum / ad Pharon et Nilum famosaque moenia Lagi* (Juvenalis VI, 82–83). Ez az utalás a *Historia*-szöveg hagyomány egyik legtöbb romlást mutató helye,²⁰ a másolóknak és nyomdászoknak sokszor az is fejtörést okozott, hogy eldöntsék, mely szavak a tulajdonnevek a mondatban. Sem Juvenalis sorai, sem pedig Piccolomini szöveghelye nem fedi fel a gladiátor nevet, a magyar fordításban mégis Lyddusként hivatkozik rá Csenkesz-fai Poóts András:

Így ment el a híres Hippia Rómából,
Lyddus után; Férjét utálván gyomrából:
Ha ez is elillant, Párisba, – – Sénából;
Rabmadár szabadúl, a drótkalitkából!²¹

A magyar fordító által használt névalak a *ludus-i* (m) 'gladiátoriskola' jelentésű szó tárgyesetű alakjából kiinduló szövegromlás eredménye, amelynek több fázisáról tanúskodnak a Baccarus-csoport tagjai is: ludum–ludium–liddum–Lyddum–Libdum.

Nupta senatori romano secuta est ippia liddum at pharon et nilum famosaque menia lagi
H 151; H 154; H 156 [libdum]; H 157; H 239 [Ippia]

Nupta senatori romano secuta est Ippia liddum ut pharon et nilum famosaque menia lagi
H 158; Lyon, 1505; Lyon, 1518

Nupta senatori romano secuta est Hippia Lyddum ad Pharon et Nilum famosaque moenia Lagi
Bázél, 1551; Bázél, 1571

Nupta senatori Romano secuta est Hippia Libdum ad Pharon et Nilum famosaque moenia Lagi.
Frankfurt, 1600

Mint látható, a fenti olvasatok közül csak az *Opera omnia* két kiadásában található meg a Lyddum alak, amelyet Poóts a legvalószínűbben értelmezhetett Hippia szeretőjének nevéként, mind a szó mondatbeli helye, mind pedig nagy kezdőbetűs írásképe miatt.

19 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 289.

20 Uo., 333–335.

21 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 128.

A történet végéhez közeledve, amikor Eurialus a császár kíséretében készül elhagyni Sienát, Lucretia felveti az asszonyszöktetés ötletét, amelyet azonban a nép szájától tartva a férfi határozottan elutasít: *Ecce Lucretiam que Bruti coniuge castior Penelopeque melior dicebatur, iam moechum sequitur immemor domus, parentum et patriae. Non Lucretia, sed Hippias est vel Iasonem secuta Medea. Heu me, quantus moeror haberet, cum de te talia dici sentirem.*²² E mondatok fordításával Poóts kiönti a mérgét a házasságtörők ellen, több és erősebb szót használva a hűtlen asszonyra, mint az eredeti szöveg:

A kurvát képzeltük szűz Menelopének,
A Szajhát, a Brútus jó Feleségének!
Ah! lelkem! Látod-é? milyen csúfos ének!
Nem illene ám! ez egy Offitzérnek!

Hát ha? ezt hallanád: Ihol Lukrétzia,
Médéa! vagy pedig csapongó Hippias!
Katonák kurvája! Fertelmes Bestia!
Ah! lelkecském! szánlak, így megrontania!²³

A fordítás furcsasága, hogy a hűségéről híres Portia mellett Odüsszeusz felesége Menelopé néven jelenik meg. Ugyanezt a sajátosságot mutatja a *Historia* első német fordítása is annak a Niklas von Wylének a tollából, aki Piccolomini novelláját is sajtó alá rendezte 1470-ben.²⁴ A Baccarus-csoportba tartozó nyomtatványok a *p*, illetve *m* kezdőbetűs olvasatokon osztoznak:

penelopeque	H 157; H 158
menelopeque	H 151; H 154; H 160
Menelopeque	H 156; H 239; Bázél, 1551; Bázél, 1571
Penelopeque melior	Frankfurt, 1600

Poóts fordítása a harmadik olvasatot követi, a fentebb bemutatott tulajdonnevek variánsai alapján pedig az *Opera omnia* 1551-es és 1571-es kiadása állhat legközelebb latin forrásához. A forrása révén ez a magyar fordítás a *Historia de duobus amantibus* szöveg-hagyományának ugyanahhoz a csoportjához kapcsolódik, amelyhez a német, a lengyel és a dán fordítások is tartoznak. A következő bekezdésekben a 18. század végi magyar fordítás néhány megoldását a 16. századi széphistóriával vetem össze, hogy bemutassam a Csenkeszfai Poóts András, illetve a Pataki Névtelen előtt álló latin források egymáshoz való viszonyát.

22 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 299.

23 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 152.

24 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 75–76.

Két forrás, két fordítás

Csenkeszfai Poóts András *Sénai Lukrétziája* nem tükrözi, hogy szerzője merített volna a 16. századi históriás ének szövegéből a saját fordítása elkészítése során. Noha elképzelhető, hogy valamilyen, általunk ismeretlen módon hozzájutott a Pataki Névtelen munkájához, de tekintve a tényt, hogy az *Eurialus és Lucretia históriája* szereplői a 18. század végére már inkább csak távoli idézetként tűnnek fel egy-egy közköltészeti darabban,²⁵ egyáltalán nem kizárható, hogy Csenkeszfai Poóts a história magyar szövegét sosem olvasta. Véleményem szerint a két magyar fordítás csupán a latin forrásaikra visszavezethető hasonló megoldásokat tartalmaz, de közvetlen genetikus kapcsolat nincsen közöttük.

Mint egy korábbi tanulmányomban bizonyítottam,²⁶ a 16. századi *Eurialus és Lucretia históriája* a latin szöveghagyományak egy speciális, hibrid jellegű *Historia*-variánsából készült. A Johannes Oporinus által készített kiadás a szöveghagyomány déli, római és északi, német eredetű csoportjaira jellemző különböző olvasatokat vegyített a latin novella szövegében. Oporinus bizonyos megoldásai ezért egybeesnek a Piccolomini bázeli *Opera omnia* kiadásaiban olvashatókkal, vagyis Poóts feltételezett forrásaival, míg más olvasatai teljesen eltérnek azoktól. Ennek következtében a két magyar fordítás összevetése során is találunk olyan eseteket, amikor a forrásaikban álló azonos olvasat miatt a két fordító is hasonló módon tolmácsolja Piccolomini szövegét. Előfordul azonban olyan példa is, amikor a forrásaikban található azonos olvasatok ellenére valamelyik magyar fordító egyéni megoldást alkalmaz saját szövegében. Ezeket az eshetőségeket táblázatban az alábbi módon írhatnánk le:

Piccolomini	Pataki Névtelen	Csenkeszfai Poóts
+	+	+
+	-	+
+	+	-

A források azonos olvasataira utaló fordítói megoldások után három, könnyen belátható példát hozok arra, amikor a két forrás különböző olvasatai eredményezik a két magyar fordítás eltérő megoldásait. Ezt követően egy hosszabb szakaszt idézek Csenkeszfai Poóts András fordításából, amelyeknek a 16. századi énekekben egyáltalán nincs is megfelelője, mivel azt Piccolomini fordítása során a Pataki Névtelen kihagyta.

Első példám tehát egy olyan eset, amikor Oporinus 1554-es, illetve az *Opera omnia* 1551-es és 1571-es latin kiadásai azonosságot mutatnak, s ezt a két magyar fordítás hasonló megoldása is tükrözi. A latin idézet Eurialus és Pandalus beszélgetéséből való, amikor a frank lovag arról panaszkodik, hogy Lucretiát a gyanakvó férj erősen őrizteti családtagjaival:

25 MÁTÉ, „Az európai tizenkét...”, 177, 29. j.

26 MÁTÉ, „Az *Eurialus és Lucretia*...”.

*Vir eam custodit et frater. Non tam vellus aureum pervigil draco servabat, nec aditum Orci Cerberus, quam ista diligenter recluditur.*²⁷

Ura mind öccsével nem különben őrzik mindenkor Lucretiát,
Mint az erős sárkány Colchos szigetében őrzé az arany gyapját,
És az háromfejű Cerberus szüntelen őrzi pokol kapuját. (IV. 52.)²⁸

Már most az ártatlan! Érzi maga baját,
De az a Vén Ura, egyetlen egy Raját
Úgy őrzi (Hogy enné meg a maga vaját)
Valamint Czerberus, a Pokol-ajtáját.²⁹

A következő hely a császári kíséret jellemzéséből kiragadott rész, amikor Lucretia csodálja az északi férfiak szőke, göndörített hajviseletét. Mint korábbi tanulmányomban kifejtettem,³⁰ ezen a helyen a forrásában állókkal szemben a Pataki Névtelen a *caesaries*, *-ei* (f) 'nagy és szép haj, üstök' kifejezést a *caesareos* 'császári' melléknévvel asszociálja, így a német férfiak göndörített hajviseletére való utalás elvész a fordításából, a szöveg egyszerűsödik. Poóts szövege azonban világosan tükrözi az utalást, egy kissé aktualizálva a latin szövegben olvasottakat a saját korában divatos, rizsporos, göndörített hajviseletre.

*Vide, ut omnes calamistrati sunt, erecti, eminentibus humeris. Aspice caesaries et madido cirro contortos crines.*³¹

Mikor nagy sereggel az ő háza mellett császár bémegyén vala:
Tekintsed, Sosia, mely igen szép ifjak az császár körül vannak. (I. 43–44.)

Érzed e szép szagát pomádéjának?
Látod é lockjait csinos frisúrjának?
Zúzmaráz piheit púdere-porának
Válogatott selyemszálain hajának?³²

A harmadik példám a pár harmadik, éjszakai találkájának leírásából származik, amikor Eurialus csak hosszas várakozás után tud bejutni Lucretia házába. Az asszony a

27 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 287–288.

28 XVI. századbeli magyar költők művei: 1567–1577: Valkai András, Göröcsöni Ambrus, Majssai Benedek, Gergelyi Albert, Huszti Péter énekei, Eurialus és Lucretia históriája, Telamon históriája, Bogáti Fazakas Miklós folytatása Göröcsöni Ambrus históriájához, szerk. VARJAS Béla, HORVÁTH Iván, LÉVAY Edit, ORLOVSZKY Géza, STOLL Béla és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Régi magyar költők tára XVI. század 9 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 442. A továbbiakban RMKT XVI/9.

29 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 124–125.

30 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 157.

31 Uo., 250. A szöveghely variánsai: uo., 307.

32 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 32.

nehéz kapu okozta megerőltetéstől elájul, a kétségbeesett Eurialus pedig könnyeivel élesztgeti. Piccolomini szövegében az élénkítőként használt rózsavizet említi, és a Pataki Névtelen fordítása is ezt tükrözi. Csenkeszfai Poóts azonban a forrásában álló „rosarum aquis” olvasatot aktualizálva ízeltőt ad saját kora szokásaiból, amikor rózsavíz helyett az ő Lucretiája aranyvizet kap szíverősítőül. A Czuczor–Fogarasi-féle szótár szerint³³ ez nem más, mint a Danziger Goldwasser, vagyis az a 40 százalékos alkoholfokú, huszonhárom karátos aranylemezkéket is tartalmazó gyógynövényes pálinka, amelyet 1598 óta Danzig (Gdańsk) városában gyártottak.

*At sic fatus lacrimarum flumine super frontem et mulieris tempora pluit. Quibus tamquam rosarum aquis excitata mulier, quasi de gravi somno surrexit [...]*³⁴

Mintha rózsavízzel megöntözték volna, az asszony felserkene,
Mint nehéz álomból felocsúdott ember, szemeit felemelé. (IV. 127.)³⁵

Akkor, tapogatván hideg tetemeit;
Zápor-esső módra, hullatja könnyeit,
S mint egy arany-vízzel, élesztvén ereit:
Fel-ébred; s álmosan, felveti szemeit.³⁶

A következő három idézet már arra példa, hogy a Pataki Névtelen és Csenkeszfai Poóts forrásai sok hasonlóságuk ellenére néhány lényeges ponton eltérnek egymástól, és ez megmutatkozik a fordításokban is. Mint a tanulmány első részében bemutattam, Poóts fordítása a latin szöveghagyomány Baccarus-csoportjába tartozik. A széphistória forrása, Oporinus kiadása azonban az adott helyen³⁷ Piccolomini szerzői szándékával egyezően Pacorusként említi a férfit, és így találkozunk vele a Pataki Névtelennel is: IV. I. *Egy Pacorus nevű tisztas ifjú legény Pannóniából vala.*³⁸ Fentebb szintén volt már szó a Baccarus-csoport egy másik jellemzőjéről, a lüd király, Kandalész nevének *Tandali* alakjáról. A Pataki Névtelen azonban ez esetben is a történetileg helyes, Oporinusnál talált alakot követi: III. 115–116. *Én az libiai királyné asszonyt is nem mondom szebbnek annál // Nem csudálom én azt, ha Kandalis király az ő szép feleségét [...]*³⁹ A novellában Lucretia a ház idős német szolgájától, Sosiastól kér segítséget, hogy kapcsolatba léphessen Eurialusszal.

33 „ARANYVÍZ, (arany-víz) ösz. fn. Szűrt lél, melyben vert aranylemezkék uszkálnak, melyet különösen Danzig városában készítenek.” CZUCZOR Gergely és FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* (Pest: Emich Gusztáv, 1862), hozzáférés: 2021.06.29, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/a-56C80/aranyviz-575A6/>.

34 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 295.

35 RMKT XVI/9, 450.

36 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 141.

37 Gilbert COUSIN, *Epistolarum Laconicarum atque selectarum farragines duae* (Basel: Johannes Oporinus, 1554), 454. A továbbiakban: OPORINUS.

38 RMKT XVI/9, 437.

39 Uo., 436; OPORINUS, 453.

Sosias vonakodik az aktív közreműködéstől, de hamarosan felismeri, hogy a szerelmek nélküle is megtalálták a módját, hogy beszélhessenek. Ekkor dönt úgy, hogy fontosabb a család jó hírnevét megőrizni, mint az asszony erényét, ezért részt vesz a szerelmi találkák megszervezésében. A latin szöveghagyományban a déli, római és az északi, német eredetű variánsok döntő különbsége, hogy ezen a helyen Sosias kinek vagy minek a megszegényülésétől fél. A római variánsokban, amelyet Oporinus 1554-es kiadása⁴⁰ és így a Pataki Névtelen fordítása is követ, Sosias a ház (*domus*) jóhíréért aggódik:

Nisi astu provideo, et hera peribit et domus infamiam subibit.

Elvész az asszonyom és háza megszegényül, ha gondot nem viselek. (III. 33.)

Ehhez képest a német eredetű variánsokban, így a Csenkeszfai Poóts által követett *Opera omnia*-kiadásokban is a ház urának (*dominus*), vagyis az ő gazdájának becsületén esett folttól fél a szolga.

Sensit dolum Sosias, secumque: „Frustra”, inquit, „amantum conatibus obsto. Nisi astu provideo, et hera peribit et dominus infamiam subibit.

Megfejtí Sósias, mibe van a dolog,
Scilla, s Kharibdis közt hánykodik, tántorog;
Mint hogy abba; ami miatt ő háborog,
Asszonya, s gazdája becsületi forog.⁴¹

Az összehasonlító filológiai elemzés végére hagytam Poóts fordításának egy érdekes epizódját, amelyeknek a korábbi históriás énekekben nincs megfelelője, mert Piccolomini szövegének azok közé a leíró jellegű részei közé tartozik, amelyeket a Pataki Névtelen a történet dinamikája szempontjából elhagyhatónak ítélt. A szóban forgó rész Eurialus lovának leírása, amely Piccolomini novellájában egy egészen hosszú, egybefüggő intertextus Vergilius *Georgica* című tankölteményéből (III, 79–88).⁴² Az ágaskodó, pajkos ló a latin hagyomány egy részében⁴³ Lucretia metaforája (*Similis illi fiebat Euryalo viso Lucretia*), és ugyanezt az olvasatot követi Csenkeszfai Poóts fordítása is. Az asszony = ló azonosítás egy másik helyen is felbukkan a novellában, amikor Menelaus Pandalus közvetítésével Eurialus lovát kéri kölcsön, hogy azzal menjen ki vidéki birtokára, s a frank lovag gondolatban egyértelmű-

40 OPORINUS, 438.

41 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 77.

42 „Nyaka délceg, / És eleven feje van, horpasz hasa, domboru háta, / S büszke szügyén izom-öv duzzad. Szép még a pirospej / S almáskék, az ezüstderes és szögsárga silányabb. / Hogyha pedig valahol megszzebber fegyver zaja zörren, / Nincs maradása, fülét hegyezi s fölreszket a teste, / S orllika fú fojtott lángot horkanva-zihálva. / Sűrű sörénye lecsüng és elfödi jobb szügye halmát; / Két csipője közül kimered nagy háta, miközben / Lent a talajt a kemény pata már dübörögteti döngve.” VERGILIUS, *Összes művei*, ford. LAKATOS István, Bibliotheca Classica (Budapest: Magyar Helikon, 1973), 82.

43 A variánsokra lásd: MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 307.

síti a csere lényegét: *Tu meum equum ascendes, Menelae, ego tuam uxorem equitabo.*⁴⁴ A novella szövegében egyébként azért is logikus feltételeznünk, hogy az asszony válik a lóhoz hasonlatossá, mert Piccolomini ezzel egyik kedvenc Boccaccio-novelláját, Zima történetét is felidézi (*Decameron* III, 5). Abban a novellában Zima egy poroszkát ajándékoz Francesco Vergellesinek, és ennek fejében engedélyt kap rá, hogy beszéljen annak feleségéhez, aki azonban nem válaszolhat. Zima mindkettejük szerepét eljátszva a párbeszédben végül is az ajándék lóért cserébe megkapja az asszonyt. Alább párhuzamosan közlöm Piccolomini latin szövegét és Poóts magyar fordításának versszakait a ló – és Lucretia – leírásával:

Erat Euryalo spadix equus arduae
cervicis argutique capitis, quem et
brevis alvus et obesa terga spectabilem
reddebant, animoso pectore,
thoris luxuriantibus, qui sonante
tuba stare loco nesciebat. Nutabat
auribus et collectum fremens volvebat
sub naribus ignem. Densa iuba
et dextro iactata recumbebat in armo
et cavans tellurem solido cornu
graviter sonabat ungula. Similis illi
fiebat Euryalo viso Lucretia.⁴⁵

Volt Eurialusnak egy herélt-kantzája:
kantzája volt a neve, De nem volt hibája,
Mert amint zabláján finnyáskodott szája,
Vagy Paripát, vagy mént mutatott formája.

Kurta fejét, nyakát, megszegte gögösen,
Nyakáról serénye lecsüggött fürtösen,
Szép karcsú dereka termett különösen,
Megtölt teli szügyi kiállott öblösen.

Mikor a trombita körülte harsogott,
Apró füleivel konyított, s villogott,
Egy helybe toporgott, vágott, futt, s hortyogott,
vérbé forgott szeme, s kényesen hinnyogott.

Füstel tekeredett orrából a pára;
Ugróra fitongott szikkadt lábaszára,
Ezüst patkós körme, nőt fél Hóld formára:
S döngette a földet, Pégazus módjára.

Mikor Lukrétzia ezt körül nézgelte,
Kivált, hogy kedvesét felette szemlélte,
Nem tudta, mellyik jobb? hólta e vagy élte?
Sőt, magát, halálra, már csak el is vélte!⁴⁶

A fentiekben tehát összesen tizenegy olyan helyet mutattam be, amelyek világosan jelzik, hogy Csenkesz-fai Poóts András *Sénai Lukrétziája* a *Historia* szöveghagyományának Baccarus-csoportjához köthető; a feltárt olvasatok azt valószínűsítik, hogy a fordítás Piccolomini *Opera omniájának* valamely kiadására támaszkodott. A 18. századi magyar szerző művében még egy olyan érdekes fordítási hibára hívnám a fel a figyel-

44 Uo., 292.

45 Uo., 249.

46 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 29–30.

met, amelyre már a szintén a Baccharus-csoporthoz tartozó 15. századi német fordításban is rá tudtam mutatni,⁴⁷ és amely a két, időben és térben egymástól távol eső fordításba a nagyon hasonló forrásaik révén került bele. A kérdéses hibát annak a városnak a névvariánsa hozta létre, ahová a Piccolomini-novella végén Eurialus a császár kíséretében távozik. Csenkeszfai Poóts András kétszer is említi, hogy Eurialus majd „Páris”-ba megy. Először a Hippia kapcsán már idézett levélben találkozunk a városnévvel, amelyben a lovag Lucretia asszonyszöktetési tervét utasítja vissza:

Így ment el a híres Hippia Rómából,
Lyddus után; Férjét utálván gyomrából:
Ha ez is elillant, Párisba, – – Sénából;
Rabmadár szabadúl, a drótkalitkából!⁴⁸

Másodszor pedig a történet végén a Sienát maga mögött hagyó Eurialust „Párisba” éri Lucretia halálának híre:

De mikor Párisba, ezt hallotta vólna;
Mint hogy ugyan Ég-Föld reá szakadt vólna!
Panaszoló! De ha más egyet mást szólna;
Bús szívének az is csak terhére vólna.

Azért változtatván elébbi ruháját,
S a Halál Regement Gyász Uniformját
Fel-vévén, Gyászolta szép Lukrétziáját,
S így kezdi siralmas gyászos Áriáját [...] ⁴⁹

Mivel a fordítás alapjául szolgáló történet Luxemburgi Zsigmond császári koronázásának időpontja körül játszódik 1432–1433-ban, és az ő mozgalmas európai utazásainak helyszínei között kell keresgelnünk, sejthető, hogy nem a franciaországi Párizs szerepel Piccolomini eredeti szövegében. A helynevet Niklas von Wyle német fordításában *Parus* alakban találhatjuk meg, de az is csupán egy, a fordító által visszakövetkeztetett név-alak, ráadásul ilyen latin nevű települést nem is tartottak számon Wyle idejében sem. A problémát mindkét fordításban az okozta, hogy a Baccharus-csoport néhány nyomtatványában a kérdéses latin hely így szerepel: *ad caesarem Parusii manentem, quem deinde Ferrariam Mantuam Tridentum Constantiam et Basileam secutus est ac demum Ungariam atque Behemiam*.⁵⁰ A „Parusii manentem” olvasat mellett az *Opera omnia* 1551-es

47 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 76–77.

48 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 128.

49 Uo., 161.

50 Aeneas Sylvius PICCOLOMINI and Niklas VON WYLE, *The Tale of Two Lovers Eurialus and Lucretia*, ed. Eric John MORRALL, *Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur* 77 (Amsterdam: Rodopi, 1988), 177, 5–8 skk.

és 1571-es kiadása is feltüntet alternatív javaslatként „Parrhisii manentem” olvasatot,⁵¹ és Csenkeszfai Poóts András valószínűleg ez utóbbira alapozza a maga Páris helynevét. Csakhogy ezek az olvasatok egyformán félrevezették a fordítókat, ugyanis Piccolomini eredeti szövegében a „Perusii manentem” alaknak kellett (volna) állnia, utalva a mai Svájc Graubünden tartományában található Brusio nevű település latin nevére, amely *Brusium*, *-ii* (n) vagy *Perusium*, *-ii* (n) alakban ismert. Csenkeszfai Poóts András *Historia*-fordításában ennek a szöveghagyomány szempontjából régi eredetű hibának a következtében tehát fel tudtunk mutatni egy félrefordítást, a német fordító hasonló hibája révén újabb szállal tudtuk azt a Baccarus-csoporthoz kötni, és még egy bizonyítékot találtunk arra is, hogy a kései magyar fordítás vélhetően a 16. századi *Opera omnia* kiadások valamelyikén alapul.

Csenkeszfai Poóts András fordítói attitűdje

A tanulmány bevezetőjében már utaltam rá, hogy Eurialus és Lucretia történetének 18. századi magyar fordítása a 16. századi história letisztult stílusához képest számomra túldíszítettnek, rendkívül feldúsítottnak tűnik. A fentiekben idéztem néhány helyet, amelyek ugyanazt a forrást tolmácsolják, de a különböző korszakok különböző ízlését követve nagyon más hangon. Mindkét magyar fordító biztos latintudás birtokában fogott a munkához, eltérően például a 16. századi lengyel Krzysztof Goliantól, akinek helyenként hiányos latinsága és kicsiny költői tehetsége megakadályozta, hogy Piccolomini novellája igazán ismertté váljon a lengyel nemzeti nyelvű irodalomban.⁵² Ha eltávolodunk a forráskövetés, illetve a források eltéréseinek kérdéséről, megállapíthatjuk, hogy az ismeretlen 16. századi és a 18. század végi magyar fordítók jelentős különbsége a megénekelte tárgyhoz fűződő hozzáállásukban mutatkozik meg. A Pataki Névtelen számára Lucretia esete intés, amely a szerelem veszélyeire hívja fel a figyelmet. Az asszony feletti ítélete ugyanakkor nem negatív, az oktató-nevelő szándék hangsúlyozása mellett is megtart valamit Piccolomini Lucretia iránt érzett szimpátiájából. Ehhez képest Csenkeszfai Poóts András ítélete Eurialus és Lucretia esetéről már a fordítása címadásából kitűnik: *Sénai Lukrétzia, kinek törvénytelen életét [...] Aeneas Sylvius írásaiból magyar versekbe szedte [...]*. A házasságtörő viszony Poóts számára nem a szerelem legyőzhetetlenségének, hanem az asszonyi állhatatlanságnak a bizonyítéka, és a fordító minden alkalmat megragad, hogy a titkos viszonyban valamilyen módon közreműködő nőket becsmélő szavakkal illesse. Piccolomini eredeti történetében a vívódó Lucretia például soha nem használja magára a „kurva” kifejezést, a szeretőikkel elszökött nők esetei számára olyan helyzetek, amelyeknek a szerencsétlen kimenetelét el akarja kerülni, de magát a szökést nem ítéli el. Poóts Lucretiája azonban, bár lényegét tekintve pontosan tolmácsolja latin előképe szavait, a „kurva” és a „kedves maca” jelzőkkel világos értékítéletet is megfogalmaz:

51 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 76, 83. j.

52 Uo., 86–88.

Nihil audet, qui famae nimis studet.
Multae hoc fecerunt aliae. Rapi Helena
voluit, non invitam asportavit Paris.
Quid Ariadnem referam, vel Medeam?
Nemo errantem arguit, qui cum mul-
tis errat.⁵³

Bolondság a világ nyelvére hajtani!
Külömb Asszonykák is mentek vándorlani,
Ha azért járt úton fogok tébolygani:
Ki mer azért engem Kurvának mondani?

Tudom! hogy indult el Páris Helénával,
Nem erőszakosan vitte el magával:
Önként bújosott el kedves macájával,
Keserves életet élvén az urával.

Hát Médéa, Jásont mihelyt meg esmérte
A kínos szerelem, nyomba utól érte,
S nem szánta hazáját oda hagyni érte,
Elbújosott vele; s ötlet elkísérte.⁵⁴

Eurialusnak írt első válaszában is konkrétan fogalmaz Poóts Lucretiája, mint Piccolomini hősnője, amikor kifejezi afeletti felháborodását, hogy a férfi egy helyi, kerítő hírében álló asszonnal küldött neki levelet, s ezzel világossá tette, hogy szándékai nem állnak meg a lovagi, szolgálattevő szerelem határánál:

Parce litteris et nuntiis me vexare: nec
me illarum ex grege credito, quae se
vendunt. Non sum, quam putas, nec cui
submittere lenam debeas. Quaere aliam
incestandam, me nullus amor nisi pudic-
us sequatur.⁵⁵

Ami pedig engem illet magánosan:
Én kurva kenyérrel nem élek csúfosan,
S vétkezik nagyságod abba halálosan;
Hogy mint Csavirához, úgy irkál titkosan.⁵⁶

Poóts munkájában a kerítőnő is 10 versszakra kiterjedő, változatos és erős szidásokat kap, amelyeket terjedelmi okoknál fogva itt nem idézek. Piccolomini csak foglalkozását említi e szereplőnek („lena”),⁵⁷ Poóts szövegében azonban a Sabina nevet kapja, aminek talán a 18. századi kortárs olvasmányokban van a magyarázata, de konkrét párhuzamot nem ismerek a név használatára. Az sem világos számomra, hogy mire vagy kire utal az egyértelműen tisztességtelen nőnek látszó Csavira az előző idézetben, aki valamely más szövegben szintén titkos levelek címzettje lehetett.⁵⁸ Bár a latin eredetiben az első levél kézbesítése után a kerítőnő eltűnik a színről, Poóts verziójában még

53 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 248.

54 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 26.

55 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 259.

56 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 51.

57 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 257.

58 Ezt a nevet még egyszer említi Poóts a szeretőjüket becsapó, álnokul elhagyó nők példái között: CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 63: Kriseis csalárdul bánt Troilusával, / Az álnok Heléna Deifobusával, / mennyit tett disznóvá Czircze poharával! / Hány járja meg ma is holmi Csavirával?

egyszer visszahívják, és harmadik levele kézbesítéséért még két arany borraivalót is ad neki Lucretia.⁵⁹

Keserves Levelét hogy bépecsételé;
Fut vele Sabina Lukrétzia felé
S a mint palotáját, elől megkímlelé:
Szerencsére szinte magánosan lelé.

Köszönti: s forgatván szemeit az égre;
Én úgy mond: Asszonykám! Jöttem követségre,
A szép Eurialus kér, minden Szentségre!
Hogy könyörülj rajta: Tudod már mi végre?

Tanúlt mestersége volt ez Sabinának,
Mert kerítője volt számtalan kurvának:
Azért, rossz kedvébe talál Asszonyának,
Aki okossággal ezt képzi magának:⁶⁰

[Következnek hosszú, izes, színes szidalmak 10 versszakon keresztül...]

Végezetül a női nem állhatatlanságáról szóló, Piccolomini szövegében is meglévő mizogün megszólalás fordítását hozom Csenkesz-fai Poóts Andrásról. Ez a versszak ugyanis egy-
szerre idézi meg a magyar fordító hozzáállását tárgyához és Piccolomini novellájának erő-
sen intertextuális jellegét, vagyis ugyanazt a centoszerű kompozíciós technikát, amellyel
magyar költőket citálva Poóts András is szívesen élt.⁶¹ Ezekben a sorokban a mizoginia és
Rimay János *nép-ép-kép-szép* rímtopozsának parodisztikus szétírása⁶² egyesül:

Et animum cognoscebat mulieris ins-
tabilem, cuius tot sunt voluntates, quot
sunt in arboribus frondes. Sexus enim
femineus novitatis est cupidus, raroque
virum amat, cuius copiam habet.⁶³

Ollyan ókuláron nézd az asszonynépet,
Hogy megún, akármely tökéletes épet,
Valamennyit meglát, szeret minden szépet,
S ha teheti, tisztel, minden nap új képet.⁶⁴

59 Uo., 55.

60 Uo., 47.

61 Csörsz, *A kesegő nimfától...*, 187.

62 Ahogyan Poóts használja ezt a rímtoposzt, az egyértelműen a hagyomány Gyöngyösi-ágához köthető, és meg-
figyelhető benne az a parodisztikus, csúfolódó él is, amit Faludi Ferenc egy versében talált meg Imre Mihály.
IMRE Mihály, „Egy rímtoposz története (nép – szép – kép – ép ...tép)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984):
417–418, és 73. j. A téma részletesebb kibontása: IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae*
toposz a XVI–XVII. századi irodalomban, Csokonai könyvtár 5 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995).

63 MÁTÉ, *Egy kora újkori...*, 285.

64 CSENKESZFAI POÓTS, *Sénai Lukrétzia...*, 119.

A szakirodalom azzal magyarázza Csenkeszfai Poóts András nőgyűlöletét,⁶⁵ hogy szerencsétlen házasságot kötött, a felesége megszökött tőle, és a házassági kudarca olyan életvitelre vitte rá, aminek következtében börtönbe is került. Az egri érsek és hevesi ispán, gróf Esterházy Károly börtönében ülve készítette el Poóts a maga Lucretiafordítását. Ezen a nyomon elindulva az egri Főegyházmegyei Könyvtárban érdeklődtem Piccolomini *Opera omniájának* esetleges jelenlétéről Esterházy gróf könyvtárának egykorú katalógusában. A könyvtár jelenlegi állományában ilyen kötetre nem találtak, de a számos történeti katalógus átnézése a későbbiekben választ adhat a kérdésre.

Összegzés

Csenkeszfai Poóts András *Sénai Lukrétziája* Eneas Silvius Piccolomini *Historia de duobus amantibus* című novellájának az utolsó olyan fordítása, amelyet még a spontán irodalmi érdeklődés, nem pedig a rekonstruáló irodalomtörténeti szándék vezérelt. A Niklas von Wyle által 1462 körül német nyelven megkezdett Piccolomini-fordítások sorát tehát Poóts 1791-ben megjelent magyar munkája zárja. Az a tény, hogy ez a két szöveg, akár csak a 16. századi dán és lengyel fordítások, ugyanannak a Baccarus-szövegcsoporthoz tartoznak, bizonyítja, hogy milyen hosszú távú hatást gyakorolt Piccolomini szerelemi történetének európai elterjedésére a német anyanyelvű 15–16. századi scribek és nyomdászok tevékenysége. A *Sénai Lukrétzia* szövegében kb. egy tucat olyan hely azonosítható egyértelműen, amelyek arra mutatnak, hogy a fordítás alapjául közelebről a bázeli Henricpetri nyomdában 1551-ben vagy 1571-ben napvilágot látott, Piccolomini *Opera omniájában* megtalálható *Historia*-változat szolgált. A tizenkét forrásazonosító szöveghellyel Poóts munkája a középmagyarországi helyeken helyezkedik el a *Historia* fordításai között. Mint emlékezhetünk, a Pataki Névtelen fordítása a maga huszonhárom szöveghelyével rekordernek számított,⁶⁶ forrásáról a legkevesebb, mindössze három nyomot pedig az olasz Giovanni Paolo Verniglione verses fordítása őrzött meg.⁶⁷ Csenkeszfai Poóts András e munkája alapján nem állítható, hogy ismerte volna a *Historia* korábbi magyar fordítását. A fordítás korabeli ismertségéről és hatásairól még csak közelítő kutatások vannak, így azt jelenleg nem lehet megmondani, hogy Csenkeszfai Poóts András *Sénai Lukrétziája* mennyire épült bele abba a magyar irodalmi hagyományba, amelynek korábbi állomásait és rétegeit a fordító aktívan használta munkája során. Egy ilyen típusú értékeléshez a 18–19. század fordulóján született verses elbeszélések részletes elemzésével juthat majd el a kutatás.

65 Hadobás Pál számításai szerint a kurva kifejezés 23-szor fordul elő a fordításban. HADOBÁS Pál, szerk., *Csenkeszfai Poóts András élete és költészete*, Edelenyi füzetek 16 (Edeleny: Városi Rendezvények Háza és Könyvtár, 1997), 15.

66 MÁRÉ, *Egy kora újkori...*, 144.

67 Uo., 121.

Summary

ÁGNES MÁTÉ

András Csenkeszfai Poóts's eighteenth-century translation of the story of Euralius and Lucretia

The present article discusses András Csenkeszfai Poóts's eighteenth-century Hungarian translation of E. S. Piccolomini's *Historia de duobus amantibus*. The work is the last one of a series of twenty translations written in eight different languages during the fifteenth-eighteenth centuries. Poóts's *Sénaí Lukrétzia* was based on one member of the Baccarus-group of *Historia*'s textual tradition, probably on the variant published in Piccolomini's *Opera omnia* in Basel in 1551 and in 1571. It also means that *Sénaí Lukrétzia* pertains to the same group of *Historia*'s textual tradition as Niklas von Wyle's German translation, the Polish version by Krzysztof Golian and an anonymous Danish translation do. This Hungarian translation does not testify for Poóts' knowledge about the first Hungarian translation of the same story from the sixteenth century. The eventual impact of András Csenkeszfai Poóts's work on nineteenth-century literary trends in Hungary requires further research.